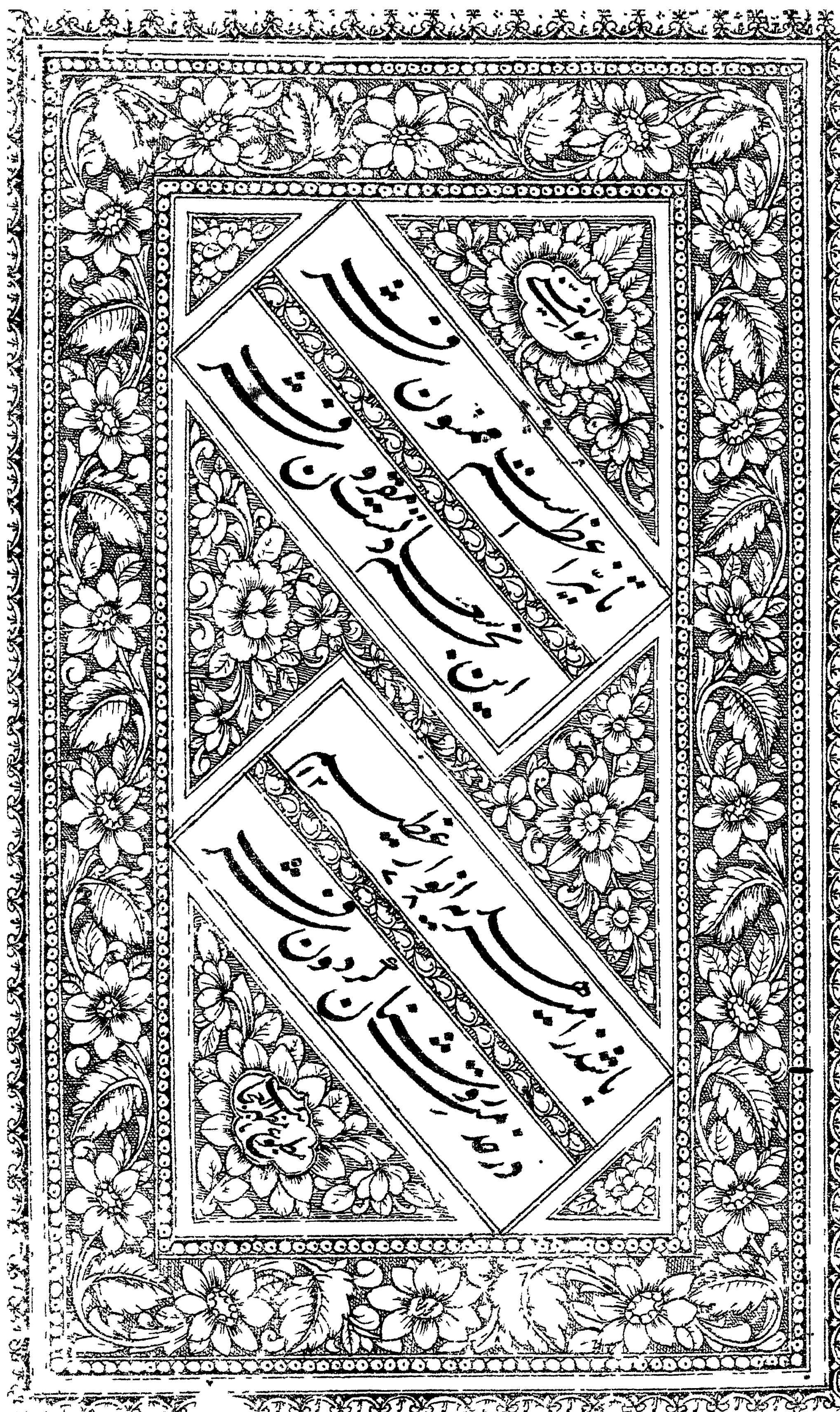

ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

رسالهٔ مولفهٔ امیرِ کشورستانِ سخن اسکندرِ ممالکِ علم و فن عالمِ والاشکوه رفیع المقام ناظمِ حقائق پژوه بلیغ الکلام مخترعِ اعاجیبِ صنائع مبدعِ اسالیبِ بدائع جامعِ کمالات و فضائل رشکِ اقران و اماثل الحَرِیُّ بالمجدِ والتفاخر والعریفُ النحریر جنابِ عظمت مآب مولوی محمد عبد الغنی خان بهادر المتخلص به امیر ادام الله فیوضهم موسومه

انوار عظیم
۱۲۷۸

در شرحِ قصیدهٔ نعتیهٔ عاطله و ردِّ اعتراضاتِ مهملهٔ باطله محتویه بر دلائلِ علومِ معقول و منقول یعنی آیات و اخبار و صرف و نحو و لغت و معانی و اصول و مستنده بدستخط و مواهیرِ چهل علمای کرام و فضلای عظام از اهلِ مدراس و سیلم و تلچیری و قاهره و فنانی و حدودِ بنگاله وغیره بتحریر و اهتمام بندهٔ نیاز آئین سید شهاب الدین عفی عنه

در مطبع مظهر العجائب مدراس جلوه افروز طبع گردید

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی علم بالقلم علم الانسان مالم یعلم والصلوۃ والسلام
علی رسولہ الاجل الاعظم افصح العرب والعجم الذی اوتی جوامع الکلم
محمد شفیع الامم وعلی آلہ ذوی العدل والکرم وصحبہ صاحبی
السیف والقلم اما بعد زاویہ نشین انجمن ارباب فضل وکمال و خوشہ چین خرمن
اصحاب قیل وقال **محمد عبد الغنی** المتخلص بہ **امیر** غفر اللہ العدیر ابن سکندر جنگ
بہادر رہبر و مغفور واضح ضمائر خورشید نظائر روشن طبعان معنی بین و دقیقہ سنجان نصفت
آئین میگرداند کہ پیش ازین مطابق مضمون این رباعی لمؤلفہ عالم آئینہ کمالات بود
طوطی صفت بلب مقالات بود تا درس صفای نطق روشن نکنی تحصیل کمال از
محالات بود شمع فکر قصیدہ عربیہ نعتیہ در بزم صنعت حروف عاطلہ سوختہ بودم

و از لوامع برکات نعت سید کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سعادت اندوختہ
از انجا که در غفلت آبادِ کون و فساد نشئهٔ حسد و عناد موجب سرگرانیهاست و شرارهٔ
عجب و پندار برق سرمایهٔ سوز سوادِ حرف دانیها غلام احمد صاحب طالب العلم باشتعال
نار حسد و اعتساف قصیدهٔ نعتیه را مورد اعتراضات واهیه ساخت و بنابر استحصال
افتخار عارض بلقب معترض باشتهار اعتراض نامه پرداخت بعد سنوح این واقعه باستدعای
بعض احباب یکرنگ توفق آهنگ شرح قصیده مزبوره بتوضیح محاورات و تنقیح لغات
و تحریر تراکیب و قواعد و اعاجیب فوائد بآئین بهین ترتیب داوم و ردِ اعتراضات
و تسطیر جوابات آن بدلائل سنیهٔ احادیث نبویه و آیات قرآنی و مسائل بهیهٔ صرف
و نحو و لغت و اصول و معانی بوجوه متعدده و طرق متفرقه نموده نامش انوار عظیم ۱۲۷۸
در شرح قصیدهٔ نعت رسول کریم نهادم هرگاه چهل علمای فلک اشتباه بلند
مقدار از فضلای مدراس و دیگر امصار آنرا بعین قدر و انصاف ملاحظه فرمودند
و بتحریر عبارات کواکب تنویر و ثبت مواهیر ثوابت نظیر از راه وفور کرم و الطاف
هنگامه افروزی این ایوان رفیع البنیان نمودند رساله را بحضور لامع النور فضائل معمور
بندگان عالی حضرت نواب امیر الهند عظیم جاه سراج الامرا عمدة الملک اسد الدوله
غلام محمد علیخان بهادر ذوالفقار جنگ مدظلهم العالی المتعالی گذرانیدم حسب

نور افشانی حکم جهان مطاع حضور معظم الیه برای هدیهٔ روشن مزاجان زمان و بزرگان
رفعت نشان بجلوه گاه انطباع رسانیدم والحمد لله علی ذلک

قال فی القصیدة

اکمل الدهر احمد الاکرم ٭ لرسول مکرم لامم ٭ ترکیبش اینکه
اکمل الدهر خبر مقدم است و احمد الاکرم خبر ثانی یا خبر مبتدأ محذوف که هو است
ولام برای ابتدا و رسول با متعلق آن موصوف و مکرم صفت و لام لامم جار بمعنی
الی کما فی قوله تعالی بان ربک اوحی لها ای الیها وکقوله عز
شانه کل یجری لاجل مسمی ای الی اجل و امم جمع امت مجرور و جار
با مجرور متعلق برسول و آن با صفت و متعلق مبتدأ موخر و مبتدا با خبر جملهٔ اسمیهٔ ابتدائیه

قول المعترض در مصرع اول اکمل الدهر منافی مدح محمدوح
است می باید که اکمل الکل بنویسد **اقول** ادعاء معترض منافی لغت و
قانون عربیت چه دهر بمعنی روزگار دراز و همیشه آمده کذا فی الصراح والقاموس
نه زمانهٔ موجود وقال الله تعالی هل اتی علی الانسان حین من الدهر
لم یکن شیئا مذکورا وفی الحدیث لا تسبوا الدهر و در شرح
مصرع قصیدهٔ برده والبحر فی کرم والدهر فی همم شارحش قاضی القضاة

علیہ الصاحب قدس سرہ الدہر را زمان مطلق نوشتہ علاوہ اینکہ لام تعریف برای
جنس و نفس حقیقت مطلقہ می آید نحو الرجل خیر من المرأۃ ای جنس الرجل
خیر من جنس المرأۃ و برای استغراق نیز کہ شمول آن در ضمن جمیع افراد
بود نحو عالم الغیب والشہادۃ ای عالم کل غیب و شہادۃ و گاہی عوض
مضاف باشد نحو والعاقبۃ للمتقین ای حسن العاقبۃ و گاہی عوض مضاف
الیہ کما فی الصلوۃ علی رسولہ ای صلوۃ اللہ پس معنی اکمل الدہر اکمل
کل دہر مشود از انجا کہ معنی عموم بگوش ہوش معترض نرسیدہ الدہر را عصر خاص قرار
دادہ بتجویز تبدیل الدہر کہ ظرف کل کونات است بلفظ کل نمودہ فلا معنی
للتعریض ہہنا و ہمچنین کامل عصر در معنی زیرا کہ عصر با دہر ترادف دارد **قولہ**
در مصرع ثانی صلہ تکریم کہ متعدی بنفسہ است بلام آوردہ این ہم خلاف محاورہ و
غلط است **اقول** چون سابقاً مذکور شدہ کہ لام لام متعلق لرسول است
پس لفظ مکرم کہ متعدی بنفسہ است علی حالہ ماند و لام بسبب بودن لام آن بمعنی الی زائد
نگردید بلکہ از متعلقات ضروری لرسول و مکمل معنی آنست فافہم **قال** طاع
للہ ما اطاع لہ سلم الہم لولہ سلم الطوع فرمان برداری کردن
طاع یطوع کقال یقول و صلتہ باللام کذا فی الصراح و ما

موصوله بمعنی من کما قال تعالی وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنٰهَا وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰهَا

وَنَفْسٍ وَّمَا سَوّٰىهَا فما فی الثلاثة بمعنی من کذا فی الجلالین

وغیره و اطاع من الاطاعة بمعنی طاع نیز متعدی است کذا فی الصرا

وغیره و درین مصرع اتباع مضمون آیه کریمه وَمَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ

الله کرده شد وسَلِّم از سلامة بمعنی بی گزند شدن و رهائی یافتن از باب علم با متعلق

خود جزای مقدم و الهم منصوب بنزع خافض و این بسیار است در کلام عرب

نحو قوله تعالی لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيْمَ ای علی صراطك

ولو حرف شرط و له بمعنی علیه متعلق به سلم و تقدیمش از جهت ظرفیت و الظرف

مما یتوسع فیه ما لا یتوسع فی غیره و فصل در لو و فعل مدخول بها جایز

است بدلیل قول جل مجده وَلَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُوْنَ و این مصرع مقتبس است

از مضمون حدیث مَنْ عَسُرَتْ عَلَيْهِ حَاجَةٌ فَلْيُكْثِرْ بِالصَّلٰوةِ عَلَيَّ

فَاِنَّهَا تَكْشِفُ الْهُمُوْمَ الحدیث علی القول بترادف الصلوٰة

والسلام و در هر دو مصرع صنعت اشتقاق است چه طاع و اطاع در

مصرع اول و سلم و سلم در مصرع ثانی متحد الاشتقاق اند **قوله**

بجای لفظ اطاع له اطاعه بلا واسطه لام می باید چرا که اطاعه متعدی

بنفسه می آید نه بواسطهٔ حرف جر چنانچه قول تعالی أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا
الرَّسُولَ الآیه بران دلیل بین است **اقول** اطاع بمعنی طاع کاذ
بمعنی رجی بنا بر موافقت و مصدر آن اطاعت نیز متعدی است همچو طوع که
صلهٔ آن باللام است کما مرّ پس چون متضمن معنے ثلاثی شد صلهٔ آن باللام روا گردید
موافقةً للمجرد و روا بود که لام زائد باشد چنانکه در ردف لکم ای ردفکم
پس اطاع له بمعنی اطاعه است و گاهی لام جار برای تحسین کلام یا رعایت سجع و وزن
آید لانّ اللام من حروف الزیادة یجمعها قولك الیوم تنساه کما
فی قوله عزّ شانه يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ ای یسبح اللّٰه فاللام
زائدة کذا فی الجلالین **قال** اسمهٔ ورد ماسوی اللّٰه رأس
الاسلام حکم المحکم اسمهٔ مبتدا و ورد ماسوی اللّٰه خبر آن و حکم
المحکم مبتدأ موخر و رأس الاسلام خبر مقدم و درین مصرع تلمیح بآنست که همچنانکه قیام
بدن بی سر نمی تواند شد قیام اسلام نیز بی حکم محکم وی صلی اللّٰه علیه وسلم که بمنزله
سر است نتواند شد **قوله** تخصیص منافی مقام مدح باشد چرا که ازین لازم آید که
نام مبارک ورد ماسوای ماسوی اللّٰه باشد حالانکه حق سبحانه تعالی ذاکر است اسم
را که ذکر حق میکند چنانچه آیه فاذکرونی اذکرکم بآن ناطق است و سرور عالم

صلی اللہ علیہ وسلم ذکر اسم حق تعالیٰ ندضرور شد کہ حقتعالیٰ ہم ذکر و یاد آن سرور عالم صلی اللہ

علیہ وسلم نماید و آیہ اِنَّ اللّٰہَ وَمَلٰئِکَتَہٗ یُصَلُّوْنَ عَلَی النَّبِیِّ الآخ نیز بران

دلیل بین است **اقول** وِرْد در لغت پارۂ از خواندنی در روزینہ

و وظیفہ ہر روزہ و جزآن یقال قرأت وردی حتی الدعاء بخلاف

ذکر کہ معنیش یاد گرفتن و یاد آوردن و یاد دادن آمدہ کذا فی الصراح والغیاث

وغیرھما و معنی آیہ فاذکرونی اذکرکم اذکرونی بالطاعۃ ای اطیعونی

اذکرکم بالثواب ای اغفرکم وارحمکم کذا فی تفسیر الکشاف و

المدارک و قال فی الجلالین فاذکرونی بالصلوۃ والتسبیح ونحوہ

اذکرکم قیل معناہ اجازیکم انتھی و مسئلہ کلیہ متفق علیہ فقہی است کہ توصیف

خالق بصفات مخلوق نمودن کفر است زہی جسارت معترض کہ از راہ حسد و عناد

وِرد را باآنکہ فعل لسان و خصیصۂ ذوی العقول است از صفات خالق جل و علا قرار

دادہ در کفر صریح افتاد و علاوہ بران معنی آیہ فاذکرونی اذکرکم را برخلاف

تفاسیر معنی ورد قرار دادہ تحریف معنی آیہ قرآنی باوصف تہدیدات قطعیہ سہل

انگاشتہ فاعاذنا اللہ منہ چہ از عبارتش تراوِد و ذکر مصرح میگردد و دگرنہ

دلیلش بر دعوے منطبق نشود و آیہ اِنَّ اللّٰہَ وَمَلٰئِکَتَہٗ یُصَلُّوْنَ عَلَی النَّبِیِّ

اخبار است بر درود فرستادن بر نبی مختار علیہ الصلوۃ والسلام و اظہار وجوب آن بر

کافۂ اہل اسلام اللّٰھُمَّ صَلِّ عَلیٰ مُحَمَّدٍ وَآلِہٖ عَدَدَ مَکَارِمِ وِصَالِہٖ و لیں

ور رو **قولہ** ماسوا کہ بالف نوشتہ شدہ می باید کہ بصورت یا مرقوم گردد **اقول**

سوی بمعنی غیر است یقال فیہا سِوًی کرضی وسُوًی کھدًی وسَواء

کسماء وسِواء کبناء کذا فی التصریح والفوائد الضیائیہ و گوئیں لفظ

سوی را بسبب متضمن بودن بر معنی الّا از اسمای مبنیات شمردہ اند و رسم الخط اسم مبنی بصورت

الف است چون اذا و انا کما فی التصریح فعلیہ الرجوع الی المطولات

و یمکن ایضا یکون سواءٌ بالمد کما مر و قدما الف ثانی را کہ متاخرین بصورت

عین ابتر می نویسند نمی نویسند و بعضی ہر دو را بصورت الف می نگارند پس الف تعریف

اسم جلالہ بسبب اتصالش ساقط شد و الف ثانی حرکت فتحہ یافت برای خفت و رفع

التقای ساکنین یا نصب بنا بر ظرفیت و حرکت ہای اسم جلالہ ساقط گشت بوقف

ھکذا صورتہ اسمُہٗ وِرْدُ مَا سِوا اللہ فلا اشکال **قال** حامِدٌ

اللہ اسمہ احمدٌ ۔ ھو محمودٌ کمل العالم ۔ کمّل اللہ مسلکَ الاسلام

ولہ کلٌ مرسلٌ کرمٌ ۔ حکم العصرِ کلّ الھمّ ۔ ولہ علم العلوم اعمٌّ

حِکَم جمع حکمت با مضاف الیہ موکد و کل تاکید آن و تنوین کل عوض مضاف الیہ ای کل

[حاشیہ:] سوی بمعنی غیر ... اسم جلالہ ... کذا فی الغایہ ... [illegible]

واحدة منها وفی الصراح کل وبعض معرفتان بلا الف ولام وفیہما معنی الاضافة فاضفت ولم تضف انتہی وموکد با تاکید مبتدا والہم ماضی از الہام بمعنی در دل افکندن خدا تعالی از حقیقت ہر چیزی وضمیر مستتر راجع سوی اللہ وضمیر منصوب بطرف آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم یا سوی حکم و در صورت آخر تذکیرش باعتبار مضاف الیہ یا لفظ کل وفعل با فاعل ومفعول جملہ گردیدہ خبر مبتدا ست وله ای للنبی صلعم متعلق تعلم که فعل ماضیست از تعلیم متعدی بہ دو مفعول مانند علمت وضمیرش راجع بسوی اللہ والعلوم مفعول اول واعم مفعول ثانی ای اعم کل واجمعه وہمچنین متعلما بعد از تعدیہ آن بسوی مفعولین در کلام عرب بسیار است نحو فان علمتموه اخلاقا فالتادیب فهی حسبه ونحو علمنی شیئا للہ و کقولهم ما علمت شیئا دلیلا لا اهلاك النفوس الا الفراق کما فی الکتب المتداولة **قوله** حکم العصر نیز منافی مدح ممدوح است که حکمہای عصر تخصیص کردہ وتخصیص غیر مناسب شان ممدوح میباشد **اقول** ہرگاہ لفظ حکم وعصر بلحاظ معنی عام است وجمع بودن حکم والف ولام جنسی العصر مقتضی عموم تخصیص که غیر مناسب قرار دادہ متصور نیست **قوله** ونیز ترجمہ حکم براز ہا نمودہ خلاف لغت است الخ **اقول** چون در لغت معنی حکم دانش حقیقتہا ہر شی است

کما فی الصراح وغیره ودانش حقیقتهای هر شی من حیث هی هی امریست مختص بجز او تعالی شانه هیچکسی بدان مطلع نیست الا بوحی والهام پس ترجمه اش برازنمودن هرگز خلاف لغت نبود وآنچه در حاشیه تحت اعم بجای لفظ تاکید لفظ بدل نوشته شده بدل غلط نساخ است قطع نظر ازان لفظ بدل نه در متن قصیده مرقوم است نه در ترجمه وترجمه اش بکلگی راز ها بر تاکید بودن لفظ کل دلالت صریح میکند فتفکر **قوله**

اقول پس له علم العلوم که بصله لام ذکر کرده غلط وخلاف محاوره باشد جوابش از ترکیب مذکور شرح هویداست ونیز اینکه له مفعول اول علّم بود وضمیر که درست منصوب باشد نه مجرور زیراکه لام دران ایدست بدلیل قوله تعالی یُسَبِّحُ لِلّٰهِ الآیۃ وسَبَّحَ لِلّٰهِ الآیۃ فاللام زائدۃ کذا فی الجلالین وکقولهم لم یکفی ای یکفیه یا برای تخصیص چون لکَ نُصَلّی ونیز زیادت لام برای تقویت عامل موخر می باشد کما قال فی وسیط النحو ولتقویة العامل الموخر نحو ان کنتم للرؤیا تعبرون ای ان کنتم تعبرون الرؤیا وتقدیم مفعول برفعل برای اختصاص است چنانکه در اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَاِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ ای نخصك بالعبادة والاستعانة وایچنین تقدیم را در نحو الغا مانند کقولهم زیداً عَلِمتُ قَائِماً زیراکه در مصرع هذا فعل درمیان مفعولین واقع گردیده چه العلوم

مفعول ثانی است و اعم حال ازوی و مدار صحت این چنین ترکیب بر افادۀ معنی است

قال صَعِدَ الْعِلْمُ مَصْعَدًا لَا عَلَاءِ لِسُمُوِّ رَسُوْلِهِ الْاَعْلَمِ ؛ صَعِدَ

فعل ماضی از سمع بمعنی بخ و حکی سیبویه عن الخلیل فتح العین وسکونہ

لاقتضاء حرف الحلق کشَهِدَ وشَهْدَ وجاء لازما ایضا

من نصر ینصر لان فعولا بالضم یجئ لازما نحو قعد قعودا وصعد

صعودا قوله صعد بفتح عین نوشتہ است غلط کردہ اقول

صحت فتح عین آن از شرح ہویدا است قوله در مصعدا لاعلی اضافت موصوف

سوی صفت است الخ اقول آری اضافت موصوف سوی صفت و اضافت

صفت بسوی موصوف ہر دو بتاویل صحیحست مثل مسجد الجامع وجانب

الغربی وجرد قطیفة واخلاق ثیاب هذا مذهب البصریین

اما کوفیان جائز دارند بلا تاویل کذا فی الفوائد الضیائیة والمسالك

البهنیة قوله لفظ اعلی بصورت یا باید نوشت نہ بالف چہ الفیکہ در موضع

رابع یا خامس کلمہ افتد آنرا بیا نویسند اقول لا نسلم هذا مطلقا

زیرا کہ الف رابع یا زائد از ان اگر بعد یا افتد بصورت خود آید فعل باشد یا اسم غیر علم نحو

اَحْیَا وَاسْتَحْیَا وصدیا کذا فی شروح الشافیة والغایة و کوفیان

علة و قال و قعدا قول انه فعل متعد بان مصدرش یجئ علی فعول و وجوه فعول مصادر لازم است نحو قعد قعودا و جلس جلوسا از قصاری

جمیع الفات را ثالث باشد یا زائد بدل از یا باشد یا نه بصورت الف نگارند وما ذلك

الا لتیسیر الکاتب ولانه القیاس هکذا فی غایة البیان **قوله**

در مصرع ثانی مرجع ضمیر رسوله سابق مذکور نیست **اقول** هذا خلاف

جسیم وبهتان عظیم زیراکه لفظ الله مذکور است در بیت ثانی وثالث ورابع

وخامس از قصیده وضمیر رسوله راجع بست سوئے همان لفظ صراحة پس کسیکه دیده بصیرت

دارد واز مشاهده مرجع آن محروم نخواهد ماند والیه المرجع والمآب وجا ہا کتفا

بر سیاق کلام نیز میرود چنانکه در شرح ملا جامی گفته او من سیاق الکلام کقوله

تعالی ولابویه لکل واحد منهما السدس لانه لما تقدم

ذکر المیراث دل علی ان ثمه مورثا فکانه تقدم ذکره معنی

انتهی ودر آیه کریمه اعدلوا هو اقرب للتقوی مرجع هو عدلی است که

از اعدلوا مستفاد میشود وهذا هو الظاهر **قال** کرّ لما کلام لحکامه

حکماء الکرام صار اصمّ **قوله** بر لفظ لما فعل آن مقدم

نمیشود بلکه فعل لما عند وجود القرینة گاهی محذوف میشود الخ **اقول** فعل

مدخول لما حینیه نیز گاهی محذوف باشد بقرینه کما فی المسالك الالهیه **شعر**

اقول لعبد الله لما سقاءنا ۔ ونحن بوادی عبد شمس وهاشم

چنانکہ فعل دخول لما جازمہ نحو شارفت المدینة ولما ای لما ادخلها وانجا توضیح
تقدیم فعل است وبعد لما کان زائدہ مقدر نحو التمس ولو خاتما من حدید ای
ولو کان خاتما وذلك کثیر بعد لو وان الشرطیتین ولما یقاس
علیه لتضمن معنی الشرط وفی الوسیط منها لما بمعنی حین وقیل
بمعنی اذ لاضافتها الی الجمل واختصاصها بالماضی وتستعمل استعمال
الشرط والجزاء انتهی ہر گاہ دخول آن بر فعل ماضی ضرور یست تقدیر کان واجب
گردید **قوله** ہر گاہ ضمیر راجع سوی حکما است صار وا باید گفت الخ **اقول**
ان الفعل اذا اسند الی الجمع المکسر او اسم الجنس فیجوز فیه الوجهان
فیؤنث علی معنی الجماعة ویذکر علی معنی الجمع وفی الجمع الصحیح لا
یجوز ذلك علی رای البصرئین لا ضرورة والضرورة تبیحه
وعند الکوفیئین یجوز تقدیم الفاعل فتقول علی انهم الزیدان
قام والزیدون قام بالافراد فیهما کذا فی التصریح وغیرہ چون بمذہب
کوفیین حکماء فاعل مقدم صار است صار وا گفتن ضروری نیست فعلیه نعلم
ام العلوم وابیها **قوله** در حکماء الکرام نیز اضافت موصوف سوی صفت است
اقول بیان این معنی در شرح مسعد الاعلی تفصیل کرده شد فلیرجع الیه و

قال فی المطول شعر وکان محمر الشقیق ؛ ھو من باب جرد

قطیفۃ پس سیکہ او را حکیم مطلق فہم حکمت اندیش عطا فرمودہ است صحت حکم حکماء الکرام

برو ہویدا است العاقل تکفیہ الاشارۃ **قال** ھو ذا ماء لؤلؤ الاسرار

ھو ماوِ ءِ کلِّ ما اسلم ؛ لؤلؤ جمع لؤلؤۃ بمعنی دانہ مروارید و اسرار جمع سر بمعنی

راز و ماوی جای بناہ کذا فی الصراح والقاموس وغیرہ **قولہ**

در آخر لفظ ماوا ہمزہ غلط است الخ **اقول** ماوی اسم ظرف ست از اوی

یاوی مہموز الفا ولفیف مقرون و فی الصراح یقال فیہ ماوی الابل

بکسر الواو وسکون الیاء انتہی وقد یزاد الالف لمد الصوت اذا

کان مضافا الی یاء المتکلم فیصیر الالف الاصلی ہمزۃ لوقوعہ بعد

الالف لزائد ویقال ما وای پس نظر برین رعایت وزن وسجع باوا ماء

ماوی مقصور ممدود نوشتہ شد وانچنین یاوت الف جہت رفع ثقالت مثل

آانت والحسن و بنا بر رعایت سجع و قافیہ در نثر و نظم عرب بیشتر آمدہ کما

فی قولہ تعالی سلاسلاً واغلالاً وکقولہ ؛ صبت علیّ مصائب

لو انہا ؛ صبت علی الایام صرن لیالیا ؛ **قال** طلع ساطعًا

لوامعہ ؛ کہلال السماء حال عدم ؛ طلع فعل ماضی از طلوع بمعنی برامدن

آفتاب و جز آن و **لوامع** جمع لامعه بمعنی انوار مضاف طرف ضمیر که راجع است بسوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم و ساطعًا حال بمعنی بالا ترروندہ و برآیند **قوله** می باید که
ساطعة آید که فاعلش ضمیر راجع بسوی جمع تکسیر است الخ **اقول** تذکیر ساطعا باعتبار
مرجع ضمیر است و تقدیمش بضرورت رعایت وزن یا ساطعًا حال باشد از لوامع و القیاس
لوامعه ساطعة اما از جهت اسناد بسوی جمع مکسر که مخیر است در تانیث و تذکیر
کما مر و بصنعت عاطله ساطعا گفته شد والاولی ان یکون ساطعًا صفة
المصدر المحذوف ای طلع طلوعا ساطعا کما فی قوله تعالی وَمَا
اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَافَّةً ای ارسالةً کافةً پس در ینصورت ساطعة گفتن اصلا
لازم نباید **قوله** تشبیه بهلال سما دادن خالی از تنقیص شان نبی نیست الخ **اقول**
نام نبی کریم علیه الصلوة والتسلیم بی تعظیم گرفتن و درود و سلام نفرستادن خالی از تنقیص
نیست چنانکه معترض در سطر ۳ و ۵ صفحهٔ اول و در سطر ۱۰ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ صفحهٔ دوم
اعتراض نامه مطبوعهٔ خود نام رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم بی صلوة نگاشته و پروای
تنقیص شان که از ان لازم می آید نداشته و در تشبیه لوامع با هلال تنقیص شان انگاشته با
آنکه وجوب و اشد تاکید ارسال صلوة از آیهٔ صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ثابت
است و مذمت تارک آن در اکثر احادیث وارد کما قال النبی صلی اللہ علیه

وسلم من ذُكِرتُ بين يَدَيهِ و لَمْ يُصلِ علىّ صلوة تامة فليس منى ولا انا منه الحديث پوشیده مباد که تشبیه انوار آنحضرت صلی الله علیه وسلم بالا سما در حدوث و علامات فقط از آنکه در حال عدم عالم نور آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر افق ظهور و اعتلامی تافت و اثبات آن بحدیث كُنتُ نبيًّا وادم بين الماءِ و الطّين گردیده پس هر که این خبر گوش هوش او نرسیده چگونه نور پاک آنحضرت صلی الله علیه وسلم پیش وی جلوه گر باشد و محسوس و مرئی گردد و اگرچه فی الواقع ثابت و متحق است

گرنه بیند بروز شپره چشم ؎ چشمهٔ آفتاب را چه گناه

و درین بیت وجه تشبیه طلوع و ظهور است فقط چون زَيدٌ كَالاَسَدِ که وجه تشبیه دران شجاعت است نه تشاکل و تماثل و در مختصر معانی آورده ع بدأ الصباح كان غرته هى بياضٌ فى جبهة الفرس فوق الدرهم استعيرت لبياض الصبح و در مدارج النبوه در بیان تشبیه روی شریف با قمر نوشته که تشبیهات باین اشیا که در صفات آنحضرت علیه السلام ثابت شده بر روش شعر است بر حسب عرف و عادت و الا هیچ یکی ازین کونات نیست که معادل و مماثل صفات خلقیه و خلقیهٔ وی صلی الله علیه وسلم باشد انتهی و مروی عن كعب بن مالك كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا سرّ استنار وجهه كانه قطعة

قمر و رین حدیث تشبیه روی مبارک با پاره قمر وارد گشته و در حدیث ابی بکر صدیق رض

تشبیه روی شریف بهالهٔ قمر واقع شده با آنکه روی شریف سرور انام علیه الصلوة والسلام

اکمل واتم انوار میداشت و در شرح بیت قصیدهٔ برده کالزهر فی ترف والبدر فی

شرف ؛ والبحر فی کرم والدهر فی همم ؛ قاضی ارتضا علیخان صاحب

مغفور رقم فرموده که این تشبیهات به حسب تعارف عام برای توضیح بعضی اوصاف بنظر

اعوام اند همچنانکه حق جل مجده نور خود را به مشکاة فیها مصباح تمثیل میدهد و افضلیت

مشبه به از مشبه از ضروریات تشبیه نیست والا چه نسبت روشنی قندیل را با نور رب جلیل

و اوصاف آن مظهر اتم را با این اشیاء دنیهٔ فانیه انتهی جای انصاف است نه موقع اعتساف

که تشبیه افضل کائنات علیه اکمل الصلوة والتحیات با شگوفه و بدر و دریا و زمانه که هیچ یکی

ازینها لیاقت تشبیه ندارد روا باشد و تشبیه انوار آنحضرت علیه السلام با هلال که اصل

قمر و زائد النور است در آغاز لمعان و ظهور تنقیص شان و بیجا بود فتفکر **قوله** ترجمه

هلال ماه تمام نموده شد و این نیز غلط محض است **اقول** هلال بالکسر ماه نو تا

سه شب ثم هو قمر هکذا فی الصراح و از ترجمه واضح میشود که مقصود شاعر از

هلال قمر است چرا که ادوش بسبب نقط ممتنع بود **قال** مالک الملک حال ما

أسراه ؛ لسماء العلا لدکلم ؛ ازین بیت ابتدای حال معراج باقتباس آیهٔ کریمه

سُبْحَانَ الَّذِیْ اَسْرٰی الایہ کردہ **قولہ** لفظ کلم متعدی بمفعول بنفسہ نمیشود الخ

اقول لفظ کلم اگرچہ بیشتر متعدی بنفسہ آمدہ اما گاہی صلہ آن با حرف جر می

آید نحو کلمت بہ یعنی سخن گفتم با او وکلمت لک بمعنی قلت لک وکقولہ

ع لقد کلم لی لقوم اذا رکبوا ؛ یا لام در کلم لہ زائدہ باشد چنانکہ در علم

گذشت و ایرادش جہت تقدیم مفعول کہ برای اغراض می باشد کما فی مختصر المعانی

والتقدیم قد یکون لاغراض اخر کمجرد الاہتمام والتبرک والاستلذاذ

وموافقۃ کلام السامع وضرورۃ الشعر والسجع والفاصلۃ انتہی

پس چنین تعریضات معترض مشعر نامحاورہ دانی وست **شعر** لوکان

یدری ما المحاورۃ ما اشتکی ؛ ولکان لو علم الکلام مکلمی **قال**

سال الواحد رسول العصر ؛ وعلا الله ما دعا الامم ؛ **قولہ** بجای

رسول العصر رسول الله می باید چہ از رسول العصر مفہوم نمیشود کہ آنحضرت در زمان سابق

ولاحق الی یوم القیام نیز متصف برسالۃ اند **اقول** معترض کہ از لفظ العصر

زمانہ موجود در روزگار معہود تصور نمودہ صراحۃً خلاف لغت است چہ عصر بمعنی زمانہ

مطلق آمدہ وعلاوہ اینکہ الف لام استغراقی مؤید آن شدہ ہمچنانکہ تحقیقش در الحمد

الدہر گذشت پس ہر کہ فوائد حرف تعریف ومدلول عصر را درک نماید بہ تبدیل

العصر تجویز نکند چرا که تبدیل در حین قبح مبالغہ و در لفظ موجود قباحتی نیست **قوله** پس لازم

آید که با نقراض عصر ممدوح صفت رسالت ہم ازان منفک گردد نعوذ باللہ من ھذا

الاعتقاد **اقول** رسول صفت مشبہ است و عصر بمعنی روزگار مطلق مرادف

دہر کذا فی الصراح والقاموس والف لام دران برای جنس است یا استغراق

ای رسول جمیع العصر او کل واحد من العصر پس انفکاک صفت رسالت

از آنحضرت علیہ الصلوٰة والسلام اصلا لازم نمی آید از انکہ وعدہ گرفتن او تعالیٰ شانہ از

انبیا علیہم السلام در روز میثاق برایمان آوردن و نصرت دادن بآنحضرت صلی اللہ

علیہ وسلم از آیۂ شریفہ وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيْثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَآ اٰتَيْتُكُمْ مِّنْ كِتٰبٍ وَّ

حِكْمَةٍ ثُمَّ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهٗ

الآیة واضح است رسالت سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم پیش وجود عالم ازان لائح

پس کسیکہ تحقیق استمرار رسالت وارد چگونہ از لفظ رسول العصر انفکاک رسالت بتصور آرد

نعوذ باللہ من ھذا الافتراء و بالفرض اگر الف و لام و العصر برای عہد خارجی باشد

قباحتی لازم نمی آید زیرا که بعثت و دعوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اختصاص بعصری

دارد چنانچہ او تعالیٰ شانہ در آیۂ کریمہ وَالْعَصْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِيْ خُسْرٍ قسم یاد

کرد بعصر وی صلی اللہ علیہ وسلم و مولانا شیخ عبدالحق دہلوی رح در مدارج میفرماید قسم

یاد کرده وی تعالی در ینجا بزبان رسول خدا چنانکه قسم خورد بمکان وی صلی الله علیه وسلم در لا اُقسم

بهذا البلد فاعوذ بالله الصمد من شر حاسد اذا حسد **قال**

اُرحم للرسول دار عطاء کل اولاد آدم الاکرم ؛ اُرحم ماضی مجهول

ولام برای اختصاص نحو هذا الحصیر للمسجد ودار عطا متعلق باُرحم ای

فی دار عطاء واستعمال دار اگرچه بفی آمده لکن الاصح استعماله بدون فی

ونقل عن سیبویه ان استعماله بفی شاذ کذا فی شرح ملا جامی

وکل مضاف سوی اولاد واولاد سوی آدم ومضاف با مضاف الیه موصوف والاکرم

صفت ومطابقت میان صفت وموصوف در تانیث وتذکیر بسبب جمع مکسر بودن اولاد

ضروری نیست وموصوف با صفت مضاف الیه کل وکل با مضاف الیه مفعول مالم یسم فاعله **قوله**

جمله اُرحم چون دعائیه نیست بلکه خبریه مدحیه است پس چگونه بصیغه ماضی حکم رستگاری

یافتن جمیع اولاد آدم در حشر که در زمان مستقبل قائم وبرپا خواهد شد تواند کرد **اقول**

چون حق سبحانه تعالی شانه حبیب خود علیه الصلوة والسلام را در شب معراج از حالات بهشت

ودوزخ واهل آن آگاه فرموده رهائی عاصیان که از شفاعت سراسر رحمت خواهد شد

پیش وی صلی الله علیه وسلم مکشوف نمود چنانچه صاحب مدارج وغیره ذکر کرده بنا علیه

اگر خبر رستگاری عاصیان بسبب تیقن آن دهد لا باس به قطع نظر ازین ایراد ماضی

در مقام مستقبل سوای مواضع اربعہ مشہورۂ معلومہ معترض بقرینۂ سیاق و در جملہ خبریہ کثیر الوقوع

است چنانچہ در آیہ ما اغنی عنہ مالہ وما کسب کما فی الجلالین لما خوفہ

بالعذاب فقال ان کان ما یقول ابن اخی حقا فانی افتدی منہ

بمالی و ولدی نزل ما اغنی عنہ مالہ وما کسب ای ولدہ واغنی

بمعنی یغنی انتہی پس نظر بر تحقق وقوع شفاعت از وعدۂ رب العباد بمقتضای

ان اللہ لا یخلف المیعاد ارحم بمعنی یرحم مستعمل گشتہ واین بر سبیل تجوز است

کما فی قولہ علیہ السلام من قتل قتیلا فلہ سلبہ ای یقال قتیل

لمن ہو قریب الی القتل فہذا المجاز بطریق المشارفۃ کذا فی حاشیۃ

عبد الرحمن وعبد الغفور وحدیث لقنوا موتاکم کلمۃ لا الہ الا

اللہ نیز دال است برین فلا خفاء فیہ عند من لہ طبع سلیم **قولہ**

ترجمۂ ارحم کہ ماضی است بہ وارہند کہ مضارع است نمودہ شدہ این ہم خالی از قبح نیست

مگر آنکہ مغفوریت آنہمہ بالکشف صحیح معلوم شدہ باشد **اقول** ہرگاہ از بیان

سابق ثابت شدہ کہ ارحم بمعنی یرحم است ترجمہ اش بوارہند بوجہ احسن مطابقت دارد و

جہت اطلاق غفران بر اہل ایمان نزد اہل ایقان بفحوای حدیث ما من عبد قال

لا الہ الا اللہ ثم مات علی ذلک الا دخل الجنۃ ہرگز حاجت بکشف نیست

قوله نیز کاشف الغطا تبارک و تعالی غشاوهٔ ابصار اہل ارتیاب را بر وار و

اقول سبحانہ اولاد آدم کافرین ہم ہستند و عدم مغفوریت آنہا بنص قطعی ثابت شدہ

معترض لفظ الاکرم را صفت آدم تصور نمودہ حالانکہ صفت اولادست کما مرّ فی الشرح

و در ین اقتباس است از آیۂ لَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِیْ اٰدَمَ الاٰیَۃ و مراد از اولاد اکرم در ینجا

اہل تقوی اند بدلیل قوله تعالی اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰہِ اَتْقَاکُمْ و اہل تقوی بر سہ

نوع اند یکی انبیا علیہم السلام و دوم اولیا و صالحین و سیوم مصداق حدیث مَنْ شَہِدَ

اَنْ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللّٰہِ حَرَّمَ اللّٰہُ عَلَیْہِ النَّارَ عامہ مسلمین

اند و شفاعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حق فرق ثلثہ مذکورہ ثابت است و بندی

از دلائل ساطعہ کہ بر ثبوت شفاعت ناطق است مرقوم میشود قال اللہ تعالی عَسٰی

اَنْ یَّبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا و قال عز شانہ وَلَسَوْفَ یُعْطِیْکَ

رَبُّکَ فَتَرْضٰی و فی الحدیث القدسی کلہم یطلبون رضائی

وانا اطلب رضائک و در صورت ایقاع الاکرم صفت از آدم چنانکہ معترض

قرار دادہ نیز شفاعت آن شفیع مکرم صلی اللہ علیہ وسلم برای جمیع اولاد آدم عموماً

ثابت است از انکہ شفاعت بر دو قسم است یکی کبری کہ عبارت از فرو نشانیدن ہول

محشر و حرارت شمس و حزان است و این عام و شامل است بر جمیع مومنان و کافران

کما فی الحدیث اٰدم ومن دونه تحت لوائی و دیگر صغریٰ که آن وا
رہانیدن عاصیان ست از عذاب دوزخ واین مخصوص ست بمومنان نہ بکافران چنانکه
سابق درصورت تخصیص مسطور شد پس درینجا اگر صیغهٔ غفر مستعمل می شد مغفوریت ہمه
بنی آدم حسب ادعاء معترض مفہوم میگشت نه وراُحم که مشتق از رحمت است وآیه
کریمه ما ارسلناک الا رحمة للعلمین مصرح شمول وعموم رحمت آنحضرت صلی
الله علیه وسلم است برجمیع عالمیان که ہمان وسیله جمیله در دنیا از مسخ صورت
نزول قہر وآفت که بیشتر جاری بود ودر عقبیٰ از ہول وہیبت واشتداد حرارت
که برانہا طاری باشد نجات یافتند وخواہند یافت پس معترض با وجود ثبوت و
تحقق شفاعت عامه از دلائل قاطعه قائل بآن نشده نعوذ بالله من هذا الاعتقاد

قوله نص قطعی ثابت شده ان الله لا یغفر ان یشرک به ویغفر ما
دون ذلک الآیه **اقول** حق سبحانه تعالیٰ قادر وتوانا است که مادون
شرک را بیامرزد اما حقوق عباد را بمقتضای حدیث ودیوان لا یترکه الله تعالیٰ
ظلم العباد فیما بینهم حتی یقتص بعضهم من بعض ہرگز عفو نفرماید
ما لم یقتص صاحب الحق **شعر** جوابا به تجوا عمد فورنا ؛
لحن عمل اسلفت لا غیر تسأل ؛ **قال** سعد کل مسلم سلک ؛

کامل الطوع مسلک الاسلم، در لفظ مسلم واسلم وسلک ومسلک صنعت اشتقاق است وازینجا رجوع بتمهید مناقب اصحاب اخیار وآل اطہار رضی اللہ عنہم نمودہ شد

قولہ در مسلک الاسلم اضافت موصوف سوی صفت لازم می آید باید کہ مسلک الاسلم مرقوم گردد **اقول** مقدمہ ہذا بطریق استقصاد رتحقیق مصعد الاعلی مسطور شد فلینظر الیہ ونیز اینکہ در آیہ کریمہ هُدُوْا اِلٰی صِرَاطِ الْحَمِیْدِ اضافت موصوف سوی صفت است ہمچو مسلک الاسلم کہ مماثل آنست معنًی وترکیباً واگر وران بہ صراط اللہ الحمید تقدیر کردہ شود در مسلک الاسلم ہم مسلک الدین الاسلم گفتہ آید وآنچہ معترض برفک اضافت تجویز نمودہ از نافہمی اوست **قال** وَاَطَاعَ اَوَامِرَ الرُّحَمَاءِ، هُمْ اُولُوا الْاَمْرِ اَمَّ لِلْعَالَمِ، اَطَاعَ ماضی وضمیر آن راجع سوی کل مسلم واوامر مضاف سوی رحماء، ومراد از رحماء اصحاب کرام رضی اللہ ودرین اقتباس است از آیہ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗ اَشِدَّاۤءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاۤءُ بَيْنَهُمْ الآیہ وھم مبتدا واولو بمعنی خداوندان مضاف سوی الامر ومضاف بامضاف الیہ ذوالحال وامّ حال وللعالم متعلق بآن وحال با ذوالحال خبر مبتدا ومبتدا با خبر جملہ مستانفہ **قولہ** لفظ امّ کہ واحد است بلفظ جمع می باید زیراکہ فاعل امّ ضمیرست راجع سوی اولوالامر کہ جمع مذکر است

اقول چون مسلم است که ثبوت جمع بدون تحقق افراد ممکن نیست وجود فرد واحد
در ضمن جمع متحقق است هذا عند الضرورة علی مذهب البصریین
اما الکوفیون فیجوزونه کما تقدم ونظیره قوله تعالی خاشعا
ابصارهم یخرجون که خاشعا با وصف وحدت حال است از ضمیر جمع مذکر
در یخرجون است کذا فی شرح القطر وامامت بر دو قسمست صغری کاما مة
الصلوة وکبری فهی الخلافة پس افراد ضمیر نظر برین است که هر هر فرد را منه
مختلفه علی سبیل الترتیب خلافت نموده لا علی طریق الاجتماع وهکذا
فی امامة الصلوة کما لا یخفی **قال** صهره صح اول الرحماء
عمر کرام الامم صهره مبتدا وصح بمعنی حق وثبت وضمیر آن راجع
سوی صهر وفعل با فاعل خبر مبتدا واول الرحماء خبر مبتدا محذوف ای هو
وحذف مبتدا بر دو قسم است جوازا نحو الهلال والله وسورة انزلناها
وسلام قوم منکرون ووجوبا وآن جائیست که بجای خبر غیر خبر واقع گردد
وآن مختص بچهار موضع است کما فی کتب النحو وامیر المومنین رحماء بودن خلفا
واولیت حضرت ابی بکر وثانیت حضرت عمر رضی الله عنهما ازین بیت صاف
ظاهرست وبرعایت حروف غیر معجمه نام از اسمای خلفای عظام رض بکنایه آورده شد

و نام جدّ نا حضرت عمر فاروق رضؓ که غیر منقوط است مسطور گردید **قوله** چون

خبر جمله بود ضرورست که سوی مبتدا عایدی باشد در خبر و اینجا مفقود است و تقدیر ضمیری

خواه مرفوع باشد یا منصوب نیز اینجا نمی تواند شد **اقول** ترکیب دیگر که از

سابق واضح ترست اینکه صَهْرُهُ مبتدا است و اوّل الرُّحماء خبر و جملهٔ صحّ حال از

صهره یا از اوّل الرُّحماء مقدم گردیده برعایت وزن امّا چون ماضی مثبت حال واقع

شود اولش قَدْ آرند و اینجا مقدرست بدلیل قوله تعالی جاؤُکُمْ حَصِرَتْ

صُدُوْرُهُمْ ای قد حصرت هذا مذهب الاکثر امّا اخفش و کوفیان

تقدیرش را ضروری نگویند هکذا فی الوسیط والمسالک لهبه پس

درینصورت خبر جمله نبود و احتیاج بعائدی ندارد و بر تقدیر سابق عائد موجود است

اگرچه در نظر معترض مفقود و چنین تعریضات غلط بر عدم وقوف تراکیب نحویه

دلیل بیّن است **قال** معهم راسم کلام الله ؛ اسد الله ما وراءه

حکم ؛ معهم ما سواهم الرُّحماء ؛ هم لدار السّلام صار علم ؛ چون

ذکر مناقب خلفای اربعه رضؓ کردیم بیان محامد ستّهٔ باقیه از عشرهٔ مبشره که سعد

و سعید و ابو عبیده و طلحه و زبیر و عبدالرحمن علیهم الرضوان اند و اظهار بشارت خلد

بکنایه نمودیم لان الکنایة ابلغ من التصریح **قوله** لفظ صار در مصرع ثانی

اقول این بیت بلفظ جمع می باید که فاعلش ضمیریست راجع سوی مبتدا جمع مذکر
مرجع ضمیر که رحماء است جمع مکسریست کخلفاء وارجاع چنین ضمیر سوی جمع مکسر صحیح است
واختلاف بصریین وکوفیین که از کتب متقدمین بنظر درآمده بکرّات مرقوم گردید **قال**

صَارَ دَارُ السَّلَامِ مَعْهُوْدًا ۞ لِرَسُوْلِ وَآلِهِ الْاَرْحَمِ ۞ وُلِدَا لِلرَّسُوْلِ

وَالْكَرَّارِ ۞ اَكْرِمَا كُلِّ اَهْلِ دَارِ كَرَمِ ۞ ولدا تثنیه مذکر وضمیر آن راجع سوی
آل که در بیت سابق مذکور است ولفظ آل از عم تطابق مضمون این بیت با حدیث الحسن
والحسین سیدا شباب اهل الجنة مرجع ضمیر تثنیه گشت واضمار قبل الذکر
لازم نیامد علاوه اینکه در بعض مواقع مرجع از دلالت سیاق متعین میگردد کما
مر بیانه فی شرح الشعر السابع وولد بیشتر متعدی آمده وگاهی لازم یعنی
پیدا شدند وفرزند گردیدند حسن وحسین رضی الله عنهما مر رسول علیه السلام وعلی
کرم الله وجهه را یا تثنیه مذکر مجهول مشتق از ولادت بمعنی زادن یعنی زاده شدند
وفرزند کرده شدند واکرما کل اهل دار کرم خبر مبتدا محذوف ای هما

قوله نون تثنیه در ولدا که اصلش ولدان بود حذف کردن جایز نیست زیرا که
نون تثنیه وقت مضاف شدن مثنی محذوف می شود وولدان سوی لام که حرف جر
است چگونه مضاف گردد که جایز نیست **اقول** معترض ولدا را با وجود

بودن فعل وللرسول متعلق بآن مضاف ومضاف الیه فہم نمودہ بر حذف نون متعرض شدہ از پی استعداد خود خبر دادہ کما لا یخفی علی الفطن السلیم **قال**

كَرَّمَ الْوَاحِدُ وَصَلَّاهُ لِرَسُوْلٍ وَآلِهِ سَلَّمَ کرم ماضی از تکریم و الواحد فاعل آن و واو حرف عطف وصلی ماضی معروف از باب تفعیل وہ مخفف ہو کہ ضمیر غائب مرفوع منفصل ست فاعل آن راجع سوی احد و ایراد ہو برای تاکید ضمیر متصل کہ در صلی ست و اینچنین تاکید برای عطف اسم مظہر بر اسم مضمر می آید جہت تحقق مفہوم مسند الیہ نحو زَيْدٌ قَامَ هُوَ وَعَمْرٌو ويَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وقوله عليه السلام أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّوْنَ مِنْ قَبْلِي لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وربما يوردونه قصدًا لكمال ظهور المسند اليه على خلافِ مقتضى الظاهر كما في شرح عقائد النسفي في بحث التكوين اذ لو تأخر لا نعدم هو وفي الفوائد الضيائية في باب التنازع ويصح أن يكون هو مع وقوعه في ذلك الموضع معمولا لكل واحد منهما انتهى وحذف واو ہو جائز است کما قال فی شرح المراح یحذف واو هو اذا اتفق بشيء آخر لحصول كثرة الحروف بالمعانقة

مع وقوع الواو علی الطرف فبقی الہاء مضموماً علی حالہ و فی

الصراح و ربما حذفت من ہو و ہی الواو والیاء فی ضرورة

الشعر کما قال ع فبیناہ یشری رحلہ قال قائل؛ وقال دار لسعدی

اذہ من ہواکا؛ و ربما حذفوا الواو مع الحرکة کما قال الشاعر

فی قولہ ع ومطوای مشتاقان لہ ارقان؛ قال الاخفش

وہذا فی لغة ازد شنوۃ کثیر انتہی و کتابش در حین وقف ہیچان بود

زیراکہ اصالت واو و یای ضمائر مختلف فیہ است فقیل ہما من نفس الکلمة و

قیل ہما زائدتان وہذا ہو الظاہر من کلام سیبویہ کذا ذکرہ

فی غایة البیان والتاسیکہ ضمیر مرفوع و منصوب و مجرور میرود مرتفع شود

از دخول عوامل یا بقرائن معنی نحو زید نصرہ وانا والاہ وانہ ولام در لرسول

جارہ است بمعنی علی کما یقال تلّہ للجبین ای صرعہ علی الجبین وکقولہ

تعالی یخرون للاذقان ای علی الاذقان ونحو قولہ عز شانہ

وان لیس للانسان الا ما سعی ای علی الانسان وآل با مضاف الیہ آن

معطوف بر رسول وآن با معطوف متعلق صلی وصلی با فاعل و متعلق جملہ فعلیہ دعائیہ

وجملہ سلّم بتقدیر حرف عطف معطوف بران کما فی قولہ تعالی وہو الغفور

الودود ذو العرش المجید فعال لما یرید فتقدیره صلی
الواحد علی رسول واله وسلم و ترکیب دیگر اینکه فعل با فاعل و مفعول محذوف
باشد و صلاة بفتح افعل مفسر آن بود ای کرم الواحد وصلی صلوة صلاة
چه جمع میان مفسر و مفسر روا نیست فانه لو ذکر المفسر لم یبق المفسر
مفسرا بل صار حشوا هکذا فی الفوائد الضیائیة و ضمیر فاعل که
در صلی است راجع طرف واحد و ضمیر منصوب سوی صلوة و الف آن حذف شد
برای تخفیف چنانکه صاحب غایه گوید الف نحو ضربها و بها اگرچه اصلی و از ذات
کلمه است مگر از قول ابی حیان اثیر الدین محمد بن یوسف نحوی که از ائمه مشاهیر نحو
و لغت بود زائد است قال ابو حیان الالف فیهما زائدة تقویة
لحرکة الهاء و در تکمیل فی شرح التسهیل در وجوه غیر متعارفه وقف گفته که گاهی
الف ضربها و لها و بها را حذف کنند چنانکه در مثل مرانت و مجی
م جئت پس صلاة بفتح با بغیر الف شد **قوله** لفظ صلی که از باب تفعیل است
و بغیر استعمال علی است چون متعدی بنفسه سوی یک مفعول گردد یا دو مفعول و یا
بر مفعول دوم مثل با و فی و علی آید با کلمه نار که بمعنی آتش است مستعمل گردیده بمعنی د
اوخل می آید یا معنیش اشوی میگردد که بمعنی در آتش بریان کرده آمده است

اقول صلّی ماخوذ است از صلوٰة که بمعنی نماز است و دعا از بنده و رحمت از خدا و درود بر رسول و فرشتگان و مغفرت و ثنای نیکو و تعظیم در دنیا با علای ذکر و اظهار دعوت و ابقای شریعت و در آخرت تشفیع او و رات و تضعیف اجر او از جانب خدای بر رسول صلی اللہ علیہ وسلم وھو اسم یوضع موضع المصدر یقال صلی صلوٰةً لا تصلیة از انکه صلوٰة اخص است از تصلیه و تصلیه نا قص واوی که ماخوذ از صلوٰة و مصدر باب تفعیل است بر وزن تفعلة بمعنی نماز گذاردن و رحمت فرستادن و بر مصطفی علیه الصلوٰة والسلام درود گفتن کذا فی القاموس والصراح ومنتهی الارب ومدار الافاضل و از کتب لغات مسطوره تعدیهٔ آن مقید بحرف جر بالتصریح یافته نشده اما از محاورات و استعمالات عرب چنین واضح میگردد که چون صلی بمعنی نماز گذاردن آید متعدی بنفسه میشود کما قال اللہ تعالی وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلّٰى وفَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى وگاهی متعدی سوی مصدر کقوله علیه السلام من صلی صلوتنا واستقبل قبلتنا الحدیث وگاهی متعدی سوی ظرف نحو قوله علیه السلام انا اصلی اللیل واصوم النهار الحدیث وگاهی بتوسط فی کقول عمر بن ابی سلمة رأیت رسول اللہ صلّی

اللہ علیہ وسلم یصلی فی ثوب واحدٍ مشتملا بہ وگاہ بواسطۂ

لام نحو فصل لربک وانحر و چون بمعنی درود گفتن بود تعدیۂ آن بواسطۂ علی

آید کقولہ علیہ السلام من صلی علیّ مرۃً واحدۃً الحدیث

و بلا توسط علی نیز چنانچہ در دیباچۂ دلائل الخیرات آوردہ قولہ علیہ السلام

اعطاہ اللہ بکل صلوۃٍ صلاہا قصرًا فی الجنۃ قل ذلک او کثر

و در بسائم الازہار فی الصلوۃ علی سید الابرار ہمین روایت مذکورست یا بتوسط با چنانچہ

در حدیث قدسی آمدہ فوعزتی وجلالی وجودی ومجدی وارتفاعی

لاعطینہ بکل حرفٍ صلی بہ قصرًا فی الجنۃ یا بالام کہ بمعنی علی است

کقول الشاعر ع نصلی للذی صلت قریش ؛ ای نصلی

علی الذی و چون بمعنی رحمت از حقتعالی مستعمل شود صلۂ آن با علی آید کقولہ

تعالی ان اللہ وملائکتہ یصلون علی النبی وگاہی تعدی

بنفسہ بی توسط حرف جر کما فی مورد الکلم اللہم صل وسلم رسولا

مودودًا احمدًا محمودًا الخ وگاہی علی و مدخولش محذوف باشد چنانچہ

جامی رح در قصیدۂ نعتیہ فرماید جزاک الذی عم جودًا وبرًا ؛ وارضاک

عنا وصلی وسلم ؛ و تصلیہ با قصر یائی کہ مجردش صلی است بمعنی در آتش انداختن

ومقیم گردانیدن دران و بریان کردن گوشت و راست کردن عصا و چوب باتش آید

کذا فی القاموس والصراح وغیرہما پس چون بمعنی درآتش انداختن

ومقیم گردانیدن دران مستعمل شود بلا واسطہ حرف جر آید قطعًا مگر مفعول ثانیش لفظ

نار یا سعیر یا مثل آن مذکور باشد یا محذوف بقرینہ کقولہ تعالی فسوف

نصلیہ نارا ویصلی سعیرا وکقولہم صلی اللحم ویصلیہ ای

ادخلہ النار ویدخلہ ایاہا و چون بمعنی بریان کردن گوشت وغیرآن

آید تعدیہ اش بسوی مفعول ثانی بہ با و فی و علی گردد کما یقال صلیت اللحم

بالنار او فی النار او علیہا ای شویتہ بالنار او فیہا او علیہا

وگاہی مفعول ثانی بقرینہ محذوف باشد کما جاء فی الحدیث انہ اُتی

بشاۃ مصلیۃ ای مشویۃ بالنار واین بحسب قرائن است فکیف

یظہر علی من لم یتبع المحاورات ولم یفرق بین الحسنات

والسیئات **قولہ** پس بموجب محاورۂ عرب کہ اصلا کلمات عربیہ را

بوجہ من الوجوہ ازان گزیری نیست در قول شاعر کہ صلاہ گفتہ است تقدیر لفظ نار

بعد آن کردن ضرور افتادہ یعنی صلاہ النار بمعنی ادخلہ النار یا صلاہ فی النار بمعنی

اشواہ فیہا و معنی فارسیش بر تقدیر اول داخل کرد او را در آتش و بر تقدیر ثانی بریان

اقول استعمالاتیکه در لفظ صلی از آیات واحادیث ولغات معتبره گردا گرد آتش
ونسخ متداوله بتحقیق در آمده تحریر یافت نظر بران لفظ صلی که جزوی از مدح آنحضرت
علیه السلام در مصرع قصیدهٔ هذا که حرف حرفش از نسیم سعادت تسنیم مدح چمن آرای
دین متین علیه الصلوة والتحیات الی یوم الدین چون گلزار نوبهار شگفته ولفظ لفظش
به نیسان فیض نشان نعت بحر رحمت ذوالجلال صلوة الله علیه بالغدو والآصال
چون لآلی شاهوار آب وتاب گرفته بمعنی رحمت فرستادن بود نه غیر زیراکه سیاق
وسباق کلام دال برهمین است علی الخصوص جائیکه معقب کرّم الواحد آید وکریم وی
صلی الله علیه وسلم تخصیص صلوة باشد وجملهٔ سلّم بران معطوف بود وترجمه اش
بمصرع از درودش خدا کند اکرام ؛ کرده شود بخلاف **قولک** سیصلی ابالهب
که دران تقدیر نار ضرور یست ومعنیش سید خله نارا بود لاغیر پس این سوء ادبی
لایدبی که ناشی ست از تحریف لفظ صحیح بسوی محال غیر محمود وترجمهٔ آن بعکس قرائن
بمعنی خلاف مقصود از مقدرات غیبی منسوبست بجانب معترض چراکه تقدیر نار که
درین بیت قصیدهٔ نعتیه لفظاً یا معنیً وصراحةً یا کنایةً ممکن ومتصور نیست مقدر اوست
قطعه شنو حدیث الحسد یاکل الجسد ؛ بنگر تن حسود ازین نار سوخته است ؛
شد معنی یقیس علی نفسه عیان ؛ کو نار در خلال کلامم فروخته است **قوله**

بہر دو تقدیر لزوم کفر ست اگر بغیر عمد گفتہ باشد پس تبدیل خواہد کرد قائل آن اگر اطلاع
یابد بران واگر عمداً گفتہ باشد کافر ست و مرتد نعوذ باللہ منہ حتی یتوب
بلکہ بعضی لا یقبل توبتہ جدا گفتہ اند **اقول** طرفہ ماجرائیست کہ معترض
نا مقدر خود را منسوب براقم نمودہ معنی غیر مقصود از راہ افترا بتحریر آوردہ قائلش را
در صورت عمد مقصود خویش کافر گفتہ بحکم من ساء فعلیہا کسوت مدلول من
لعن لعن در بر کردہ زہی جسارت مفتری کہ اطلاق کفر بر صاحب اسلام نمودہ کلمات
دور از آئین دین رقم ساخت و خنی مبادرت او کہ باتباع ہوای نفسانی نصوص قطعیہ
واحادیث مصطفویہ را نسیاً منسیاً کردہ بانتساب کفر برداخت بنابرین راقم آثم بخدمات
علمای عالی مقام وفضلای ذوی الاحترام بعض آیات واخبار یکہ در منع تکفیر مومن
وارد شدہ است عرضہ مید ہد قال اللہ تعالی یا ایہا الذین امنوا اذا
ضربتم فی سبیل اللہ فتبینوا ولا تقولوا لمن القی الیکم السلام
لست مومنا تبتغون عرض الحیوۃ الدنیا ہرگاہ ازین آیہ کریمہ اطلاق
کفر بر کسیکہ سلام السلام گوید ممنوع باشد پس چگونہ حکم بہ کفر صلوۃ وسلام گوینندۀ خیر
الانام علیہ الصلوۃ والسلام روا بود وقال مجدہ ان الذین فتنوا المومنین
والمومنات ثم لم یتوبوا فلھم عذاب جہنم ولھم عذاب الحریق

وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ثلث من
اصل الایمان الکف عمن قال لا اله الا الله لا تکفره بذنب و لا
تخرجه من الاسلام بعمل الحدیث رواه ابوداؤد یعنی کافر
مدان مومنی را بارتکاب معصیت و بیرون میار از اسلام بسبب عمل بد صغیره باشد
یا کبیره چنانکه مذهب خوارج و معتزله است که مرتکب صغائر را خوارج و کبائر را معتزله
کافر وانند وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
ایما رجل قال لاخیه کافر فقد باء بها احدهما متفق علیه یعنی
هر کسیکه کافر گفت براد رمومن خود را پس بدرستیکه رجوع میکند این کفر بسوی یکی
ازان هر دو وابن حجر مکی رح در خیرات الحسان نوشته قال النبی صلی الله
علیه وسلم ایما رجل اشاع علی رجل کلمة هو منها بریئ یشینه
بها فی الدنیا کان حقا علی الله ان یحبسه فی جهنم حتی یاتی
بنفاذ ما قال ولیس بخارج یعنی هر که مشهر سازد بر کسی سخنی را که او ازان
سخن بری است تا معیوب سازد او را در دنیا حق است بر خدای تعالی شانه که محبوس
کند او را در جهنم تا آنچه عهده برا شود آنکس از آنچه گفت حالانکه نیست آن کس برائیده
وفی روایة من قال بمومن ما لیس فیه اسکنه الله تعالی

رَدْغَةَ الخبال حتی یخرج مما قال ولیس بخارج یعنی ہر کہ گفت در حق

مومن چیزیکہ در وی نیست مقیم سازد او را خدا یتعالی در زرداب جہنمیان تا آنکہ بیرون

آید از آنچہ گفت حالانکہ نیست آنکس بر آینده وجاء فی الحدیث حرّم اللّٰہ

من المؤمن دمه وماله وعرضه وان لا ینطق به الا الخیر یعنی

حرام نمود او تعالی شانہ خون مومن را و مال و آبروی او را و مقرر ساخت کہ گفتہ

نشود در حق او مگر سخن نیک و امام نووی رح در کتاب اذکار آورده قال النبی

صلی اللّٰہ علیه وسلم مَنْ رَمیٰ مسلماً بشئ یرید شینه حبسه

اللّٰہ علی جسر جہنم حتی یخرج مما قال یعنی ہر کہ متہم ساخت مسلمانی را

بچیزی باین اراده کہ بد نام کند او را مقید سازد خدا یتعالی بر پل جہنم تا آنکہ او از

عہدۂ گفتہ خویش بیرون آید فاعتبروا یا اولی الالباب اگرچہ محرر رسالہ

در جواب این معاملہ کہ بمحض حسد و اعتساف در جزای نعت شریف شده شعر

جامی می نویسد ع مسلمان گویش اندر مکافات ؛ دروغی را ازین به جزا دروغ

اما در جزای قول مفتری بحکم حدیث نبوی لَا یَرْمِی رَجُلٌ رَجُلاً بالفسوق و

لا یرمیه بالکفر الا ارتدت علیه ان لم یکن صاحبه کذلک

رواه البخاری کفر او ثابت میگردد فنعوذ بالله منه حتی یتوب

توبۃً نصوحۃً **قال** کُلّ ماجرٰی رُوَالُہٗ مُدْحًا ؛ رُوْحُہُمْ

صار موردًا لِلکرم ؛ اَسْأَلُ اللّٰہَ اَحْکَمَ الحُکَّام ؛ ھو مُعْطِ المَرام

لِلعالَم ؛ اَسْأَلُ صیغہ متکلم واللّٰہ موصوف احکم الحکام صفت وموصوف

باصفت مفعول اَسْأَلُ یا لفظ اللّٰہ مفعول و احکم الحکام مقطوع عن الصفۃ نحو الحمد للّٰہ

الحمیدُ بالرفع واحکم الحکام مقتبس است از احکم الحاکمین کہ او تعالیٰ شانہ در قرآن

مجید فرمودہ ہرگاہ ناظم قصیدہ از نعت رسول اکرم صلی اللّٰہ علیہ وسلم الفراغ

یافت بجناب باری عز اسمہ تمہید و عا برای حضور پر نور نواب مدظلہ العالے

لازال شموس اقبالہٖ طالعۃً ونجوم اٰمالہٖ لامعۃً پرداخت **قولہ**

در ترجمہ مصرع اول خدای زمانہ نوشتہ وخدای زمانہ مستعمل نیست بلکہ موہت

کفر قائل گردد نعوذ باللّٰہ منہ **اقول** در مرکبات اضافی اعتبار

است مثلاً اگر گوئیم عمر وبندۂ زید است مراد ازان مملوکیت بود واگر گوئیم عمر وبندۂ

خدا است مقصود مخلوقیت باشد وخدای زمانہ بمعنی صاحب وخلاق زمانہ است

لاغیر برین قیاس خدای عالم وخدای گیتی وخداوند بالا وپست وخدای آسمان

وخداوند روز وغیر آن کہ در کلام فصحای عجم کثیر الاستعمال است چنانچہ جامی

فرماید ع چنان دل با خدای عالمش باد ؛ کہ ناید از عطای عالمش یاد ؛ و

سعدی فرماید **ف** بکام تو باد افلاک یار تو ؛ خداوندگیتی نگهدار تو ؛ **ایضاً**
ولیکن خداوند بالا و پست ؛ بعصیان در رزق برکس نه بست ؛ **ایضاً**
بقدرت نگهدار بالا و شیب ؛ خداوند دیوان روز حسیب ؛ **ایضاً**
امروز مبارکست فالم ؛ افتاد نظر بران جمالم ؛ الحمد خدای آسمان را ؛
کاخر بدر آمد از وبالم ؛ **ایضاً** توانا است آخر خداوند روز ؛ که
روزی رساند تو چندین مسوز ؛ هرگاه خدای عالم و خدای گیتی و خدای
آسمان و خدای روز و امثال آن گفتن صحیح بود در اطلاق خدای زمانه
که در معنی عام تر از خدای روز است هرگز قباحتی نباشد علاوه اینکه دهر بمعنی
زمانه است یکی از اسمای الٰهی است چنانکه در حدیث قدسی آمده لاتسبوا
الدهر فانا الدهر و رب که بمعنی خدا است با بعض تخصیصات در قرآن مجید اکثر
مستعمل شده نحو رب المشارق والمغارب و رب السموات
والارض و غیر ذلک پس اقتدای دلائل متین و بزرگان دین بی شبه
صحیح و درست و یاوه گوئی مفتری سراسر خطا و بیجا نعوذ بالله من اقواله
والله یجازیه باعماله **قوله** در مصرع ثانی یای معطی را کتابة
حذف کردن هیچ وجهی نیست **اقول** حذف ساکن اخیر که از جنس

واو و یای غیر ضمیر باشد در فواصل و قوافی وقفا و وصلا لفظا و کتابة جائز است

بلکه حین ضرورت بمنزلهٔ واجب کقوله تعالی یَوْمَ یَدْعُ الدَّاعِ و الکبیر

المتعال و وَاللَّیْلِ اِذَا یَسْرِ والقیاس للداعی والمتعالی و یسری

کذا فی المراح والغایة پس درین مصرع جهت خوف اعجام و تیسیر کاتب

یای معطی حذف نموده شد **قال** اَکْرَمَ اللهُ حَاکِمَ الْاِسْلَامِ ؛ وَ

عَطَاهُ مَرَامَهُ الْمُحْکَم **قوله** بجای عطاه می باید که اعطاه باشد که

دو مفعول را میخواهد **اقول** عطی در اصل اَعْطیٰ است از اعطاء که ابتداء

از باب افعال آمده همچو اشقی بمعنی ترسید و الف ازان بنابر انکسار وزن حذف

شد نحو قول الشاعر ؛ دراهم غیر معد و دعطانی ؛ عطاک

الله مالا غیر فانِ ؛ و چنین حذف در بعضی کلمات باب افعال نظما و نثرا

بنظر در آمده چون حَسَنْتُ و اَحْسَنْتُ در اَحْسَنْتُ و نیز زیادتِ

حرف نحو اَطَاعَ وَاَسْطَاعَ بفتح الهمزة کاَرَاقَ و اَهْرَاقَ و در سبع

معلقه در شرح بیت دُرِزقت مرابیع النجوم و صابها ؛ ودق الرواعد

جودها فرهامها ؛ شارح گفته صابها اصلها اصابها و در غیر باب

افعال بیشتر نحو قوله بالخیر خیرات وان شرفا ؛ ولا ارید الشر الا

ارنّ ای ان کان عملهم شرا فجزاءهم شر وانی لا ارید الشر الا

ان تشاء و مفہوم نشدہ کہ لفظ اِعطاہُ بالکسر کہ معترض نوشتہ کدام صیغہ عربی است

یا عجمی وچہ معنی دارد ع خود غلط املا غلط انشا غلط **قوله** کما فی الحدیث

مَنْ عَانَ طَالِبَ لعِلْمٍ وَلَوْ بِقَلَمٍ وَاحِدٍ اَعْطَاهُ اللّٰهُ تَعَالٰی اَجْرَ اَلْفِ

شَهِیْدٍ **اقول** فمن اذی طالب العلم باقلام متعددة

ما اعطاہُ اللّٰہ تعالٰی اَجْرَ اَلْفِ شَهِیْدٍ اَمْ اَلف قاتل اِنَّ اللّٰهَ عَلٰی کُلِّ

شَیْءٍ قَدِیْرٌ **قوله** سوای این مجرور شدن عطاہُ بصیغہ ماضی نیامدہ است بلکہ

مصدریکہ عطاء آمدہ است از باب افعال است نہ مجرد زیرا کہ گاہی مصدر باب افعال

بروزن فعال آید کما فی شمس العلوم اعطاہ عطاءً **اقول** ظرفہ

تر اینکہ معترض عطاہُ را کہ فعل با فاعل و مفعول جملہ گردیدہ است ماضی قرار دادہ و بر

مصدریت عطاء از باب افعال ادعا کردہ حالانکہ عطاء اسم است بمعنی دہش

نہ مصدر بلکہ مصدرش اعطاء بروزن افعال آمدہ کذا فی القاموس و

الصراح و زعم نمودہ کہ گاہی مصدر افعال بروزن فعال آید و این قول نیست

غلط صریح از انکہ اکثر ائمہ نحو و صرف نفی این وزن ازین باب کردہ اند بدین توجیہ در مقولہ

انبتہ اللّٰہ نباتا حسنا تقدیر انبتہ اللّٰہ بنت نباتا حسنا نمودہ

وانچه از شمس العلوم نقل کرده دال بر مصدریت آن نیست زیراکه عطاء اسمیست مستعمل بجای

مصدر چون صلوٰة **قال** لَهُ اسْمُ الرَّسُوْلِ وَالْكَرَّارِ ؛ لَهُمَا صَارَ

لِلْعُلُوِّ عَلَم ؛ عَكْسُهُ دَامَ اَمرُ الحُكّام ؛ عُمْرُهُ طَالَ مُكْرَمُ الْعَالَم ؛

مَا دَعَا الْاٰمِرُ عَطَاهُ اللّٰه ؛ مَعَ مَاكَرَّمَ لَهُ لِكَرَم ؛ پوشیده مباد که ناظم این

قصیده لفظ آمر را که مشتق از امر است در صنعت غیر منقوط و غنی که جزوی از نام ذاتی

است در صنعت حروف منقوط و امیر که از مشتق منه آمر ماخوذ است و غیر آنها نظر بر تناسب

معانی واقتضای صنایع تخلص قرار داده بناءً علیه در قصیده عربیه غیر منقوط آمر تخلص

آورده **قوله** در مصرع مراد از آمر امیر گرفته وکیف یکون الآمر امیرا

اقول اسم فاعل موضوع می باشد برای چیزیکه معنی مصدری در ذات آنچیز

من حیث الحدوث قائم بود وصفت مشبه موضوع برای اتصاف چیزی بطریق ثبوت

اگرچه در نفس الامر حادث وعارض بود وآنمعنی برای ترجمهٔ آمر با امیر مانع ومنافی نیست

علاوه اینکه در مختصر معانی نوشته واسم الفاعل بمعنی الثبوت نحو المؤمن

والکافر والعالم والجاهل انتهی ازینجاست که در حفیظ وحافظ وقدیر

وقادر وعلیم وعالم ومجید وماجد که موازن امیر وآمر اند هرگز مباینت نیست

چه شائبهٔ حدوث در صفات باریتعالی شانه ممکن ومتصور نباشد ودر وسیط النحو در بیان

صفت مشبہ گفتہ ولا یجیٔ صیغۃ منہا علی زنۃ فاعل عند الجمہور

خلافا لابن مالک فانہ اثبت مجیئہا علی زنۃ فاعل متمسکا

بقولہم ظاہر العرض وجائل اللون وساہم الوجہ انتہی

فکیف لا یکون الامر امیر الاعند من جعل الغنی غبیا

قولہ سوای این قباحتیکہ در عطاہ ذکر کردہ ایم نیز درینجا موجود است

اقول جوابیکہ بوجہ احسن پیشتر دادہ ایم نیز درینجا عائد است ربنا لا

تزغ قلوبنا بعد اذ ہدیتنا وہب لنا من لدنک رحمۃ

انک انت الوہاب وصل وسلم علی سیدنا

وشفیعنا محمد ن القائم مقاما محمودا

والہ وصحبہ الی یوم الحساب

تمام الکتاب

نقول عبارات صداقت اشارات ونقوش فصوص

علمای مدراس حرسہا اللہ تعالی عن الادناس وکلکتہ وغیرہ

مطابق اصول

محررہ قدوۃ العلماء الاعلام عمدۃ الفضلاء الکرام

استاذ المحققین، جناب مولانا مولوی محمد شہاب الدین
دامت برکاتہم مدرس اولین مدرسہ اعظم نواب مرحوم کرناٹک

ہذہ الاجوبۃ موافقۃ لقواعد النحو والصرف واللغۃ * ومطابقۃ لکلام اللہ والحدیث والاصول
واقوال الائمۃ * للفاضل الالمعی * والنبیل اللوذعی * المولوی محمد عبد الغنی خان * سلمہ الرحمان
وضوء ظہا ہادیۃ الی طریق الرشد والسواء * ماحیۃ لآثار البدع والاہواء * منجیۃ لمن کان غرقا
فی بحار الغی والعماء * مقتدیا علی مراسم الاجداد والآباء * منحرفا عن الشریعۃ المحمدیۃ
الغراء * مائلا عن الملۃ الحنیفۃ البیضاء * ہذا لعمری ان ذلک لشیٔ عجیب عزیز المرام
فی ہذہ الایام * اللہم احفظہ من الحقد والحسد ومن شک فیہا فلیرجع الی الکتب المستطاب
کتبہ خادم علماء دین متین محمد شہاب الدین عفی اللہ عنہ وعن اسلافہ

مسطرہ صدر شریعت، منشور فضیلت، فہامہ نادرہ
مولوی محمد ابو بکر حافظ عبد القادر، قاضی مدراس زاد قدرہ

ہذا الرد علی اعتراضات المعترض الذی اعترض علی القصیدۃ
العربیۃ النفیسۃ العجیبۃ صحیح

کتبہ قاضی محمد ابو بکر حافظ عبد القادر عفی اللہ عنہ

مرقومۂ عطوفت افخم، عریف اعظم، صاحب الشرف و التبحر مولوی اعظم الملک بہادر دامت مکرمتہ

ہذہ الاجوبۃ صحیحۃ ردا اعتراض المعترض * ومن شک فیہا فلیرجع الی کتب علوم العربیۃ

کتبہ العبد العاصی محمد انور الدین عفی اللہ عنہ

مرسومۂ محقق افضل، مدقق اکمل، ابلغ الفضلاء، مولوی شیرین سخن خان بہادر افضل الشعراء، ضاعف کرمہ

قد اصاب من اجاب کتبہ محمد حسین الراقم

مکتوبہ علامۂ جلیل، فہامۂ نبیل، خضر سرچشمۂ معقولات، مولوی محمد حیات، مدرس کلان مدرسہ اعظم نواب کرناٹک مد لطفہ

ہذہ الاجوبۃ لدفع الشبہات المذکورۃ کافیۃ * وقلع الاوہام الغایرۃ القاصرۃ وافیۃ *

کتبہ العبد العاصی محمد حیات عفا اللہ تعالی عنہ

مسطورۂ علامۂ شہیر، فہامۂ کبیر، جہبذ ماہر مولوی غلام قادر کثرت شفقتہ

للہ در من زین عروس کلامہ بحلی التنقیح والتشریح * وجلاہا علی منصۃ التوضیح والتوجیہ الصحیح

کتبہ العبد القاصر غلام قادر عفی عنہ

رقم نمودہ قمقام لبیب، علام اریب، مہندس یکتا، مولوی سید مرتضی، مدرس دوم مدرسہ اعظم نواب مرحوم کرناٹک وفرت عطوفتہ

هٰذہٖ الاجوبۃ المسعودۃ * علی اعتراضات المردودۃ * صحیحۃ معقولۃ

رقم زدۂ فاضل مکرم، عالم محترم، فہامۂ نحریر، مولوی حاجی سید غلام دستگیر، شاگرد استاذ المحققین بقیت رافتہ

القصیدۃ الفصیحۃ المصنوعۃ بریئۃ عن اعتراض المعترض و جواب القائل لرد الاعتراضات صحیح معقول عند ذوی الافہام و قلۃ بضاعۃ علم المعترض ثابت لدی اہل الکمال

کتبہ خادم العلماء العلام

تحریر کردۂ عالم نحریر، عریف خبیر، فضیلت آئین، مولوی حاجی امام الدین، مدرس سوم مدرسہ اعظم نواب مرحوم کرناٹک زاد ودادہ

ہذہ رسالۃ نافعۃ جامعۃ لدقائق العلم و غوامضہا * کاشفۃ لحقائق الحکم و نفائسہا *

محتویۂ اجوبۂ سوالات المعترض * مکتفیۂ ردّ مقولات المفترض * سیف قاطع للخصم العنید * لیس لها نظیر ولا ندید * خادم طلبا حق الیقین حاجی امام الدین عفی عنہ

تسطیر مودۂ سمیدع نجیل فقیہ بعدیل فاضل لوذعی

مولوی سید محمد پشوری امت خلتہ

هذا الرد علی اعتراضات المعترض الذی اعترض علی القصیدة

العربیة النعتیة العجیبة صحیح

کتبہ سید محمد پشوری

ترسیم کردۂ اکرم علماء افخم فضلاء حاوی فروع واصول مولوی حکیم محمد قدرت رسول تلمیذ ارشد مولانا قاضی ارتضا علی خان مرحوم دام عاطفتہ

ما اجاب الفاضل المحقق * والعالم المدقق * المولوی محمد عبد الغنی خان بہادر بارک اللہ تعالیٰ فی علمہ وفضلہ * علی اعتراضات المعترض الذی اعترض علی القصیدة العربیة الغربیة فہو صحیح ولا ریب فیہ * ومن تشنّع علیہ فلیرجع الی الکتب العربیة

والفارسیة* المحولة فی الاجوبة* وہذا المجیب مداح لخیر الانام علیہ وعلی آلہ افضل التحیة واکمل السلام واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب

کتبہ خادم الطلباء حکیم محمد قدرت رسول الصوفی عفا اللہ عنہ

مکتوب نمودۂ فاضل ثقیف، صاحب تصانیف شہیر آفاق، مولوی سید احمد مشتاق ضاعفت محبتہ

ہذا الرد الصحیح والجواب الصریح موافق لعقائد اہل السنة والجماعة* ومقبول عند ذوی البلاغة والصناعة* والمعترض خالف الجمہور من العلماء الاعلام* وذہل عن الحق ومال عن الدین والاسلام* نعوذ باللہ منہ حیث اعترض علی القصیدة الصریحة النعتیة بالاوہام خلاف الانصاف* وتتبع طریق الحسد والعناد وتقلد اہل البغض والفساد بالاعتساف* ونسی الحدیث الارتیاب من الکفر من الاحادیث الصحیحة بلا توجیہ* وصار مصداق من حفر بیرا لاخیہ فقد وقع فیہ*

کتبہ سید احمد مشتاق نور اللہی*

مسطور کردۂ عالم عریف، فاضل شریف عالی قدر

ازلی مولوی سید علی برادر عباس علی خان مرحوم

جاگیردار ادگیر مدوقارہ

ہذا الرد صحیح لاریب فیہ

محررہ قدوۃ العارفین زبدۃ السالکین محقق علوم باطنی
وظاہری مولوی سید صاحب پیران شاہ قادری اکثر ارشادہ

جواب اعتراضات صحیح است وموافق عقائد سنت وجماعت واعطی اللہ المجیب

جزاء الخیر بجاہ سید المرسلین رحمۃ للعالمین نبینا وشفیعنا محمدن المصطفی صلی اللہ

علیہ وآلہ وسلم

عبد الہادی محمد مہدی القادری عفا اللہ عنہ

مرسوم کردہ کہف العلماء شیخ العرفاء جامع فنون وفضائل
مولوی حکیم شاہ زین العابدین مائل دامت مشیختہ

ہذہ الاجوبۃ صحیحۃ مکتفیۃ لرد الایہام * اللہم احفظنا من تکفیر اہل الاسلام * مجرد

ارتسام الظنون والخیالات والاوہام *

۱۳ ترجمہ

۱۴ ترجمہ

۱۵ ترجمہ

کتبہ الفقیر الجاہل المدعو بزین العابدین الآئل

رقم نمودۂ حبر جمیل فاضل نبیل متبع شرع مصطفوی مولوی حافظ غلام محی الدین صفوی برادر مولانا قاضی ارتضا علی خان مغفور وفت موالاتہ

جواب اعتراضات صحیح است * حافظ غلام محی الدین الصفوی

تسطیر کردۂ اورع الفضلاء افصح القراء صاعد معارج تکریم مولوی حافظ محمد عبد الحکیم خطیب اول مسجد والاجاہی بقلم تودوہ

ھذا الرد علی اعتراض المعترض الذی اعترض علی القصیدۃ العربیۃ المرقومۃ فی نعت خاتم النبیین والمرسلین شفیع المذنبین سیدنا ومولانا محمد ن القائم مقاما محمودا صحیح وحق

اللھم صل وسلم وبارک علی سیدنا وشفیعنا ومولانا محمد و علی آلہ الطیبین الطاہرین وصحبہ الماجدین

کتبہ حافظ غلام محی الدین المعروف بہ محمد عبد الحکیم

مسطورۂ نمودۂ اقدم العابدین، اخطب الفاضلین، حبر ارشد، مولوی حافظ غلام احمد، خطیب ثانی مسجد والاجاہی دام خلوصہ

ہذا الرد العجیب النافع * الجامع لبدائع الصنائع * علی اعتراضات المعترض علی القصیدۃ النعتیۃ البلیغۃ صحیح وحق

ہذا ماکتبہ غلام احمد غفر اللہ ذنوبہ

مرقوم ساختۂ فاضل اریب، عالم ادیب، سعید کونین مولوی حافظ میر تصدق حسین، شاگرد مولوی حافظ قدرت علی مرحوم نبسۂ ملک العلماء مغفور ضاعف اللہ

ما اجاب ہذا التحریر الدقیق * والتعریف الحقیق * فھو احق بالقبول * ومطابق للفروع والاصول * واحسن عند العلماء الفحول * * *

کتبہ خاکپای آل رسول الثقلین عبد عاصی تصدق حسین

۶۵

رسم نمودہ اجود القراء اسعد الفضلاء حبر فہیم مولوی حافظ محمد عبد الکریم امام مسجد امیر النسا بیگم مدت موسا...

بذہ الاجوبۃ صحیحۃ مقبولۃ * لیس لاحد ان یشک فیہا بعد التوجیہ الصحیح موافقا لاعتقاد اہل السنۃ والجماعۃ والعلوم المنقولۃ والمعقولۃ

کتبہ محمد عبد الکریم عفی عنہ وعن اسلافہ

۶۶

مرقوم نمودہ حبر ادیب واعظ اریب ماہر علوم مشہور مولوی حافظ محمد غوث تلمیذ مولانا جمال الدین احمد مغفور دام توفقہ

۶۷

ہذہ الاجوبۃ المعتبرۃ * علی الاسولۃ الضعیفۃ صحیحۃ معقولۃ

کتبہ معصیت لوث حافظ غلام محمد غوث عفا اللہ عنہ

۳۰ ترجمہ: این جوابہا صحیح و مقبول اند کسی را شک نیست در آنہا بعد توجیہ صحیح موافق اعتقاد اہل سنت وجماعت وعلوم منقول و معقول است

۳۱ ترجمہ: این جوابہای معتبر بر سوالہای ضعیف صحیح و معقول است

مسطورۂ فاضل حاذق، واقف حقائق، حمید دارین مولوی حکیم محمود حسین، شاگرد مولوی محمد جعفر تلمید مفتی یوسف علیخان بہادر کثرت حذاقتہ

ما اجاب ہذا القائل لدفع الشبہات المذکورۃ فہو صحیح

کتبہ العبد العاصی محمود حسین ہکری عفی عنہ

تحریر نمودۂ صاحب جودت، جامع لیاقت، حبر اسعد مولوی سید محمد، شاگرد مولوی مفتی محمد تاج الدین بہجت مرحوم وفر اخلاصہ

المجیب مصیب سید محمد عفا اللہ عنہ

مکتوب ساختۂ طبیب متین، فاضل حق گزین، حاذق بی مین، مولوی حکیم سید حید حسین لقی وفاقہ

ہذا الرد الصحیح * حق صریح * لا ریب فیہ *

کتبہ خادم العلماء حکیم سید حید حسین عفی عنہ

نوشتۂ احبّ علماء، اعزّ فضلاء، صاحب طبع سلیم

مولوی محمد ابراہیم زاد حبّہ

ہذا الرسالۃ النافع المفید للطالب * المشتمل علی الصنائع والبدائع وغرائب المسائل وعجائب المطالب * الجامع لفوائد العلوم المنقولۃ والمعقولۃ * الدافع لاعتراضات المجہولۃ * الذی الّفہ الفاضل الاریب المحقق * والحبر الادیب المدقق * المولوی محمد عبد الغنی خان بہادر * صانہ اللہ عن حسد الاقران والمعاصر صحیح و حق

کتبہ خادم علماء دین مستقیم محمد ابراہیم عفا اللہ عنہ

ترقیم نمودۂ عریف کامل، نحریر فاضل، کاشف علوم دین، مولوی مفتی محمد جمال الدین، مفتی ضلع سیلم

مدّت عطوفتہ

القصیدۃ الفصیحۃ اللتی انشدہا المحقق النحریر * والمدقق الفقید النظیر * المولوی محمد عبد الغنی خان بہادر المتخلص بالآمر الذی ہو الامیر * فی شان سید المرسلین الاصفیاء * امام الاتقیاء * ہو النبی الذی شوقوا دخول امتہ الانبیاء * شفیع یوم الحساب * المخاطب

بفصل الخطاب * بل من ادنى خصائصه شفاعة الامم * محمد ن المصطفى صلى الله عليه
وسلم * وفي مناقب اصحابه الخلفاء * وآله وسائر اصحابه الرحماء * رضوان الله تعالى عليهم *
مشتملة على صنائع البلاغة * ومحتوية على بدائع الفصاحة * وحجّة بالغة على صفاء
عقيدته الصافية * ووثيقة كاملة لحسن خاتمته والعافية * سلمه الله المنان * عن طوارق
الحدثان * بالجمعية وتوسّع البضاعة * وابقاه الله على الطريقة الحقّة اهل السنة و
الجماعة * وموافقة لاعلال الصرف والنحو * وبريئة عن السهو واللغو * ومبرّاة
عن سوء الادب والخطاء * ومعرّاة عن الميل الى البدع والهوا * ومطابقة
لقواعد العقائد والاصول * وضوابط المعقول والمنقول * ويتلقاها العلماء الفحول
بالقبول * واجوبة على اعتراضات المعترض صحيحة كافية لدفع الشبهات الواهية *
وحجة وافية لردّ التاويلات الطاغية * وحوالاته لاثبات تعصب المعترض
براهين ساطعة * واسناده لرغم انف اهل الاعتساف والفساد وقطع
رقاب صواحب البغي والعناد وسيوف قاطعة *
كتبه فاقد البضاعة قليل الاستطاعة اضعف عباد الله المتين تراب
اقدام علماء الدين محمد جمال الدين عفا الله عنه

رقم نموده منبع فضائل * مجمع فواضل * صاحب المجد و

التفاخر مولوی مفتی حاجی فضل علی خان بهادر زاد فضله

اجوبه مصدر الصدر که لاریب فیهاست * حکم نهنگان نیام و حسام و خناجر

و عود الصلیب و صلیب وارد

مفتی حاجی فضل علی خان بهادر صدر امین پیشین اضلاع سیلم و تلچری

و کوڑیال و کلیکوٹ و ترچناپلی وغیره

سطر کرده اریب مفخم لبیب مکرم جبر لوذعی مولوی

شیخ محمد قادری قاهری دامت خلته

ولله در هذا الناظم المادح فی نظمه البدیع * مع شرحه الواضح

الصحیح الرفیع * ولقد احسن واصاب * واستحق للاجر و

جزیل الثواب * عند الملک الوهاب * وعند الممدوح

صلوات الله وسلامه علیه کما کثرت المداح فی مدح احمد، عسیٰ هو یحبهم اذا النعل زلت، فان کان الامر کذلك فلا یکترث بمن تجاسر، وتعصب وما تناصر، ومن طالع هذه الابیات وتامل معانیها، یجدها مملوة بجواهر المعانی وبدائع المثانی، کما لا یخفی، علی من له ادنی مسکة فی هذا الفن والله یهدی من یشاء الی صراط مستقیم

کتبه محب خیر البریة صلی الله علیه وسلم ومن یمدحه محمد ابن ابی بکر القاهری القادری الفنانی الشافعی توطنا وطریقة وتعلما ومذهبا کان الله له ولوالدیه

کان الله له محمد

نوشته فاضل جلیل، عالم نبیل، الحری بالتکریم، مولوی حافظ ابراهیم شافعی فنانی وفقت صدقته

هذه القصیدة البلیغة الحمیدة منسلکة بلآلی البهیة من البدائع، ومنخرطة بجواهر السنیة من الصنائع، وشرح

نوشته ۴۹

ابن قصیده بلیغه ...

سوال ...

الصحيح الفصيح للفاضل النحرير * المولوى محمد عبد الغنى خان بهادر
المتخلص بالامير * جامع للعلوم والفنون * وخازن لالٓى
درر المكنون * وما سمعنا فى هذه الايام ناظمًا افصح الكلام
مثله * وما رأينا فى تلك البلدان شاعرًا مغبوط الاقران
نحوه * بارك الله تعالى فى توسع صدره * وصعد
معارج قدره * فنقول لقد تجاسر المعترض واعتسف
وما امعن النظر وانصف * **شعر** كل العداوة قد
ترجى ازالتها * الا عداوة من عاداك من حسد * ونشهد
حسبة لله ان هذه الرسالة صحيحة لا شبهة فيها
كتبه **حافظ ابراهيم** بن سليمان الشافعى
الفنانى غفر الله القوى المنان لهما ولاسلافهما

سه
محررهٔ صدر شریعت غرا * امام طریقت بیضا * اکرم
علماء زمان * قاضی شاه نواز خان دامت عظمته

۳۵
قد صدر الينا من مدراس هذا الرد المقبول * فوجدناه
صحيحًا جامعًا للعلوم موافقًا للفروع والاصول

کتبه قاضی شاه نواز خان عفا الله عنه

۳۵

مرسومه مقتدای فضلاء پیشوای علماء مقبول بارگاه لم یزلی مولوی مفتی کرم علی زادت مکرمته

ما قال المجیب موافق للحدیث والکتاب * فمن تخلف عنه فهو مورد لشدة العتاب

کتبه العبد المذنب

۳۶

مرقومه فاضل اکمل عالم افضل لائق التکریم مولوی عبد الرحیم ضاعف قدره

۱۳۱ جواب درست است آنچه گفته جواب دهنده مطابق حدیث و کتاب الله است و هر که خلاف او رود ازان مستحق عتاب باشد

ما اجاب بہذا الفاضل المجیب * التحریر المدقق الاریب * حق

کتبہ عبد الرحیم مدرس عفر اللہ لہ

مسطورۂ نخبۂ اہل فضیلت، زبدۂ علماء ملت، حبر المعی لوذعی، مولوی محمد حسن علوی مد ارشادہ

جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ

کتبہ خادم علماء دین مصطفوی

مکتوبۂ عارف حقائق، کاشف دقائق، اسعد علماء دین، مولوی سعد الدین، کثر سدادہ

قد صح ما ثبت فی ہذہ الرسالۃ *

رقم زدۂ کاشف معقول، واقف منقول، صاحب العز والتمکین، مولوی نظام الدین فرکماله

جواب ۴۲ — جواب داد و این فاضل تحقیق جواب و تحریر دقیق — جواب و نوشته و دانا حق ثابت کرده

جواب ۴۳ — بیامد حق و نیست شد باطل ۱۳۰۰ سنہ

جواب ۴۴ — تحقیق صحیح است آنچه ثابت شده در این رساله ۱۳۰۰ سنہ

هذا هو الحق المبين *

کتبہ العاصی محمد نظام الدین غفر اللہ لہ ولاسلافہ

سطر کردۂ عریف مکرم، تحریر مفخم، فاضل امجد، مولوی علی احمد، دام مجدہ

ذلک الحق لا شبهة فیه

تحریر نمودۂ عالم مدقق، فاضل محقق، صاحب مناقب جلی، مولوی رضا علی لقی اکرامہ

هذه الرسالة النافعة صحيحة

العبد العاصی رضا علی عفی عنه

مرقوم نمودۂ معدن فضل، مخزن عدل، ماہر غوامض معنوی، مولوی احسان علی دہلوی دام احسانہ

هذا الرد صحیح و حق *

لعہ

کتبہ خادم العلماء احسان علی دیلوی

مسطرہ لائق التبجیل، الحری بالتفضیل، جامع فضائل باطنی وظاہری، مولوی محمد فضل اللہ قادری زاد فضلہ

ہٰذا الحق احق بالاتباع

کتبہ الراجی رحمۃ الباری محمد فضل اللہ قادری

للعہ

تحریر کردۂ قرم مکرم، حبر محترم، مقبول کونین، مولوی حیدر حسین، ضاعف وقارہ

ہٰذہ الاجوبۃ صحیحۃ

حیدر حسین لاہوری

بھر شادابی قصیدۂ نعت | شد جو انہار فیض شرح روان
من گلچین گلشن صنعت | آردم انشای قطعۂ آن

ترجمہ
این حق سزاوار است
برای پیروی کردن

ترجمہ
این جوابہا صحیح است

از منعو

عمر المرجان نظم الانور | عقد نظمها الامین فی المدح

عن راس الاجر علم الاعظم | غار الالواح غبیة الشرح

قطعهٔ تاریخ شرح نظم گفت
نیر گردون تحقیق سخن

آنکه ز ویر نور فکر صائبست
میر مهدی الحسینی ثاقب است

خان بهادر با عبد الغنی که در دهر | کم در علوم مثلش استاد ماهر آمد

نه کرده زانوی خود پیشش بابن بلاغت | سحبان بمکتب او چون طفل قاصر آمد

گفتا قصیده در نعت از فکر عالی خود | وصف کمالی طبعش بر خلق ظاهر آمد

هر لفظ و معنی آن با آب و تاب چون دُر | از بحر طبع صافش در چشم ناظر آمد

ثاقب بفکر سالش چون داشت سر بزانو | گفتم جواب شافی زین شرح نادر آمد

سال طبع رساله کرد رقم
حاکم بزم اعظم فصحا

قدوهٔ اهل فضل و صدر کرام
قدرت الله خان قدرت نام

خان عبد الغنی عالیشان | که بفهم و ذکاش نیست نظیر

نظم در نعت و صنعت بی نقط | کرد از فکر تیز خود تحریر

شرح آن نیز دلپذیر نوشت | که بوصفش نمی توان تقریر

گفت قدرت ز سال اتمامش | ز لطافت بهشت شرح امیر